

Szenci Molnár Albert és a 16–17. századi magyarországi diákok peregrinációjának kutatásairól

Tematikus lapszámunk tanulmánygyűjteménye annak a tudományos konferenciának az anyagára épül, amelyet *Szenci Molnár Albert és a 16–17. századi peregrinatio academica* címmel rendeztünk meg 2024. szeptember 5–7. között Debrecenben. A harminc elhangzott előadást magában foglaló alkalom széles körű és alapos szakmai előkészítését a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetéhez, illetve Néderlandisztika Tanszékéhez kötődő Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhely tagjai végezték (jelen kötet szerkesztőin kívül Bozzay Réka és Imre Mihály), együttműködve a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztályával (Kecskeméti Gáborral és Móré Tündével), a Tiszántúli Református Egyházkerülettel és intézményeivel (a TTRE Közgyűjteményei és a Debreceni Református Hittudományi Egyetem), az egyetemek régi magyar irodalom tanszékeivel és kutatóműhelyeivel, valamint Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatával. A tudományos rendezvényt a Reneszánsz-Barokk Kutatócsoport (ReBaKucs) vándorkonferenciájának 55. alkalmaként szerveztük meg, Szenci Molnár Albert (1574–1634) születésének 450., valamint az *Institutio* fordítás megjelenésének 400. évfordulója alkalmából.

Mind Szenci Molnár Albert életműve, mind pedig a 16–17. századi peregrináció-történet kutatásának jelentős eredményeit mutatta fel a ReBaKucs tágabb köréhez tartozó kutatóközösség az elmúlt bő fél évszázadban. A Dézsi Lajos által a 19. század végén sajtó alá rendezett naplótól és levelezéstől¹ az 1970-es évek elején megjelent kritikai edíciókig² ívelő szövegkiadások tanulságait, valamint az addigi Szenci Molnár-kutatások eredményeit összegző szakmai találkozó volt a konferenciánkat ötven évvel megelőző, 1974 májusában Sárospatakon megrendezett jubileumi alkalom, a *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-reneszánsz (Kollokvium Szenci Molnár Albert születése 400. évfordulója alkalmából)* című konferencia. A mi szimpóziumunk és jelen kötetünk erre a ReBaKucs-ülésszakra is emlékeztetni kíván: annak szakmai minthaadó jellegének hangsúlyozásán túl a kontinuitás érzékeltetése miatt is. Ugyanis a 2024-es alkalmunk előadói, illetve tanulmánygyűjteményünk szerzői között néhány az említett tudományos rendezvényen tűntek fel először a nagyobb szakmai nyilvánosság előtt referátumaikkal (Imre Mihály, P. Vásárhelyi Judit), vagy kaptak hivatkozást (Szabó András akkor még egyetemi hallgatóként) abban a kötetben, amely

¹ *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, kiad. DÉZSI Lajos, Budapest, MTA, 1898.

² Lásd SZENCI MOLNÁR Albert *költői művei*, s. a. r. STOLL Béla, Budapest, Akadémiai, 1971 (RMKT, XVII/6); SZENCI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono* (Értekezés a legfőbb jóról), s. a. r. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, Akadémiai, 1975 (RMDE, 4).

részt a pataki konferencia, részt a szintén 1974-ben, Szencen tartott tudományos összejövetel anyagából állt össze, és jelent meg Szegeden, az *Adattár* sorozat negyedik köteteként, intézményközi együttműködés keretében: Csanda Sándor és Keserű Bálint szerkesztésében, Tolnai Gábor előszavával, Bán Imre és Klaniczay Tibor lektori munkájának segítségével.³ Ez a tudományos összegzés akkoriban nemcsak megkoronázta a megelőző Szenci Molnár-kutatásokat, hanem számos további inspirációval is szolgált a református tudós, költő, prédikátor életrajzának és életművének további feltárásához. Ahogyan a tavaly megrendezett konferenciánkat az ötven évvel korábbi pataki és szenci rendezvények, úgy jelen kötetünket az 1978-as tanulmánygyűjtemény folytatójaként is elgondolhatjuk.

Az első blokkban olvasható Szenci Molnár-dolgozatok néhány szövege a kutatástörténettel foglalkozik. P. Vásárhelyi Judit a hazai szakmai eredményeket veszi számba, valamint a belátható feladatokat jelöli ki, Szabó András pedig az e vizsgálatokat segítő, kontextualizáló nemzetközi szakirodalom utóbbi néhány évtizedben készült munkáinak áttekintésére vállalkozik. Ősz Sándor Előd viszont nemcsak a Szenci Molnár hagyatékáról szóló eddigi kutatásokat összegzi, hanem a ténylegesen ránk maradt darabok minden korábbinál alaposabb leírását is adja. Egyrészt bemutatja a kéziratokat (a naplót, a *Collectio Molnariana* néven ismert levélgyűjteményt és Debreceni S. János históriás énekének Szenci Molnár-féle latin fordítását), másrészt egyenként számba veszi a Molnárhoz köthető köteteket, valamint szól a baccalaureusi fokozat jelképeként kapott 1595-ös babérkoszorúról. Bartók István egyetlen Szenci Molnár-mű, az 1610-ben megjelent *Nova grammatica Ungarica* utóéletének főbb átlomásait tekinti át röviden: a közvetlen utókor reflexióitól a 20–21. századi nyelvészeti értékelésekig, s mindezt kiegészítve kritikátörténeti szempontokkal. Ajkay Alinka szintén számba veszi, ám dolgozatában pontosítja is a kutatási előzményeket, amikor egy konkrét életrajzi, kapcsolattörténeti kérdéssel foglalkozik: az 1613-ban időlegesen hazatérő, a nyugat-magyarországi Batthyány-birtokokon állásokat vállaló Szenci Molnárról ír, s azt a kérdést tudja árnyalni új adatokkal, hogy miért volt feszült Molnár viszonya a lutheránusokkal.

Az élete mintegy felében külföldön „bujdosó” tudós prédikátor nemzetközi kapcsolati hálózatának elemzése, a művei forrásvidékének, a kiadások előzményeinek feltárása szintén célja a Szenci Molnárról szóló írásoknak. Petróczi Éva arra emlékeztet, hogy Szenci Molnár imádságoskönyv-ajánlása két asszonyhoz, a patrónusai feleségéhez szól, s innen kiindulva tárgyalja a női imaolvasók megszólításának kérdését, angliai összefüggésben. Laczházi Gyula a humanista barátságok textuális nyomait vizsgálja retorikai és értelem-történeti szempontból, főképpen Szenci Molnár magyarországi és külföldi értelmiségekkel folytatott levelezésében, valamint naplójában is. Az európai humanista tudósi gyakorlatban elterjedt volt az excerpálás, a közhelygyűjtés, azaz a jegyzetek,

³ Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz, összeáll. CSANDA Sándor, KESERŰ Bálint, Szeged, JATE Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1978.

kivonatok kulcsszavak segítségével történő rendezése vagy indexálása. Förköli Gábor e gyakorlat sajátosságait, német mintáinak alkalmazását vizsgálja Szenci Molnár Albert naplója kéziratában fennmaradt közhelygyűjteményét elemezve. Zsengellér József egyrészt Szenci Molnár magyarországi és németországi héber tanulmányait igyekszik rekonstruálni, másrészt a 17. századi magyarországi peregrinus diákok héber köszöntőverseit (*carmina gratulatoria hebraica*) veszi számba. Imre Mihály dolgozata az *Icon religionis* néven ismert egyleveles, 1606-ban megjelent nyomtatvány korábbi kutatásokon alapuló, de azokat jelentős mértékben gazdagító, pontosító értelmezését végzi el, a bonyolult ikonográfiai és a textuális kapcsolatokra, illetve ezek nemzetközi kontextusára, mintáira hangsúlyt helyezve. A *Psalterium Ungaricum* első, 1607-es kiadása metszetekkel illusztrálva jelent meg. Imre Mihály a kötetünkben közölt második tanulmányában arra vállalkozik, hogy áttekintse a *Psalterium* ikonográfiai anyagát, a textuális összefüggéseket, a szerzői szándékhoz kapcsolódó jelentéseket, s mindezt a Rabe család pforzheimi, majna-frankfurti, siegeni, majd herborni nyomdája gyakorlatának, konfesszionális értékrendjének összefüggésében értelmezze, figyelemmel más korabeli német kiadók tevékenységének ikonográfiai szempontjaira is. Szenci Molnár Albert zsoldárfordításainak németországi keletkezési körülményeivel, magyarországi éneklési gyakorlatával, illetve a *Psalterium* későbbi kiadásaival foglalkozik Fekete Csaba. A Szenci-zsoldárok korai, 17. század közepi hagyományozódásának jelentős nyoma az 1659-es, kézíratos *Balogi cancionale*, ennek dallamtörténeti, kottairási kérdéseit vizsgálja Nagy Anna Berta dolgozata.

A Szenci Molnár személyére és műveinek nemzetközi kapcsolatrendszerére vonatkozó kutatás gazdag, ám további, még elvégzendő szakmai vállalásokat (különös tekintettel például éppen a herborni tartózkodásának további vizsgálatait,⁴ vagy éppen a saját, illetve általa birtokolt könyveinek német területeken megtalálható, ismert vagy lappangó darabjainak feltárását) igénylő területéhez tudtuk kapcsolni konferenciánk és kötetünk másik nagy témakörét. A kora újkori magyarországi diákok külföldi egyetemjárásának vizsgálata, a Szenci Molnárra vonatkozó feltárásokhoz hasonlóan, a hazai kutatásban szintén a 19. század utolsó harmadáig nyúlik vissza.⁵ Az adatgyűjtések és feldolgozások a 20. század elejétől váltak még inkább rendszeressé: egyebek mellett például Schrauf Károly Bécsre és Krakkóra, Veress Endre Itáliára, Miklós Ödön Németalföldre irányuló munkáinak köszönhetően.

A 20. század utolsó harmadának egyik, a további feltárásokat inspiráló mérföldköve egy 1980-ban megjelent szövegkiadás, a *Peregrinuslevelek* volt, az *Adattár* hatodik

⁴ Ennek jelentőségére nemcsak kötetünkben közölt tanulmányában utal Imre Mihály, hanem már korábban is ő jelölte ki e kutatási irányt: IMRE Mihály, *Herborni kutatások az Alte Bibliothek állományában* = I. M., *Utak Herborn és Nápoly között: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Tudományos Gyűjtemények, 2015, 167–205.

⁵ A korai munkák közül lásd például FRANKL [FRANKÓI] Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a 16. században*, Budapest, Athenaeum Ny., 1873. A kutatásokat Ábel Jenő fogta össze, az általa indított sorozat a *Magyarországi tanulók külföldön* címet viselte.

kötetként,⁶ amely tehát nem sokkal a Szenci Molnár-kutatásokat közzétevő, fentebb hivatkozott kiadvány után látott napvilágot a sorozatban. Ez az edíció – Jankovics József irányításával és Kulcsár Péter lektori munkájának eredményeképpen, a Szenci Molnár-könyvhöz hasonló összefogással – olyan fiatal szegedi egyetemi hallgatók részvételével készült, akik közül néhányan, mesterükkel együtt, később is foglalkoztak peregrinációkutatással (Bujtás László, Hoffmann Gizella), illetve jelen kötetünk szerzői között is köszönhetjük egyikőjüket (a fentebb már említett Bartók Istvánt).

Mintegy három és fél évtizeddel ezelőtt, Szögi László szakmai pályájának peregrinációtörténeti irányba történő elmozdulásával, majd tudományszervező, sorozatszerkesztő tevékenységének köszönhetően indulhattak el a nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő eredményeket hozó kutatások.⁷ Ezek következményeképpen olyan jelentős információmennyiséggel, ezek feldolgozásaival, illetve sokrétű módszertani tapasztalattal számolhatunk, amelyek egyfelől újabb összegzéseket kívánnak, másfelől arra inspirálják a kutatókat, hogy az ismert forrásokat olvassák újra, az újabban talált adatokkal pedig árnyalják, több esetben akár módosítsák is az eddigi értelmezéseket.

Az utóbbi évtizedekben elért nagyszámú eredmény miatt hasznosak a historiográfiai áttekintések, különösen, ha azok a szakma által alig ismert eredményeket vesznek számba. Kötetünkben Bozzay Réka arra vállalkozik, hogy rekonstruálja a magyarországi református lelkész, Forró Imre 1930-as évektől az 1970-es évekig folytatott hollandiai, elsősorban franekeri peregrinációkutatásait. Áttekintő tanulmányokat is olvashatunk a következőkben, olyanokat, amelyek a peregrináció számszerűsíthető tényein túl elsősorban a 16–17. századi egyetemjárás kultúráközvetítő szerepét (eszmék és könyvek peregrinációja) állították elemzéseik középpontjába. Ezek közül az egyik, P. Szabó Béla alaposan adatolt dolgozata egy korábban alábecsült kutatási terület, a magyarországi diákok jogi tanulmányi célú (főképpen padovai, bolognai, sienai, valamint strassburgi) peregrinációjának kora újkori, különösen a 16–17. század fordulója körüli évtizedekben kimutatható jelentőségét mutatja meg. Oláh Róbert tanulmánya egy kevésbé kutatott, ám a magyarországi nemesek peregrinációjának 16–18. századi történetében jelentős szerepet játszó, tágabb, európai összefüggésben is értelmezhető mellékszereplő, a kísérők (ephorusok) feladatait, a rájuk vonatkozó forrásokat, s az e funkciót betöltőket igyekszik lajstromba szedni. Csepregi Zoltán

⁶ *Peregrinuslevelek, 1711–1750: Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*, szerk. HOFFMANN Gizella, készült JANKOVICS József irányításával, Szeged, JATE, 1980.

⁷ Lásd ehhez a Szögi László és munkatársai által szerkesztett, impozáns sorozatokat, adattárakat és feldolgozásokat (*Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban; Magyarországi diákok a középkori egyetemeken; Felsőoktatástörténeti kiadványok*); továbbá Szögi összefoglaló munkáját (*Peregrinatio Academica: A külföldi magyar egyetemjárás története, mérete és irányai 1150–1918*, Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2022). Az adatbázisok, monográfiák és az újabb kutatások kora újkorra vonatkozó tanulságait Szögi a konferenciánkon előadásban foglalta össze: *A külföldi egyetemjárás legváltozatosabb korszaka: a 16–17. század*.

a kora újkori Hungarusok peregrinációjának Kárpát-medencén kívüli leggazdagabb gyűjteményét, a Wittenberg-Hallei Magyar Könyvtár nyomtatott és kéziratos állományát veszi számba részletesen, a 18–21. századi veszteségekről is szólva, s a további kutatási lehetőségekre is felhívva a figyelmet. Éger Gábor pedig a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában őrzött 16–17. századi, külföldi egyetemi városokban bekötött, supralibros-szal ellátott köteteket sorolja fel, s ezekből igyekszik a könyvbirtokló személyek peregrinációjára vonatkozó következtetéseket levonni.⁸

A mélyfúrásokra, irodalmi szövegelemzésekre tekintve: Móré Tünde az egyetemi utazás gyakorlatához kapcsolódó költemények csoportjából néhány wittenbergi búcsúverset tárgyal a 16–17. század fordulójáról. Bácskai-Horváth Hajnalka egy olyan, eddig ismeretlen *album amicorum*-ot vizsgál alaposan, amelynek tulajdonosa, Váradi Farkas Gergely a 17. század elején szintén tanult Wittenbergben, majd Marburgban. Utóbbi városban Szenci Molnár Alberttel is találkozott: ennek nyomát az album is őrzi. A forrásból kiindulva a tanulmányíró Váradi Farkas sokrétű kapcsolatrendszerét rekonstruálja. A protestáns peregrináció sajátosságai közé tartozott sokak esetében a héber nyelv elmélyült tanulmányozása. Koltai Kornélia olyan hebraisztikainak nevezhető műfajokat (Ószövetség-fordításokat, héber grammatikákat, héber nyelvű üdvözlőverseket) vizsgál a 17. században, amelyek eddig kevésbé ismert módon járultak hozzá a nemzeti nyelv megszilárdításához és a magyar nemzeti azonosságtudat alakulásához. A debreceni kollégiumi professzor, Komáromi Csipkés György szintén kitűnő hebraista volt, ám Kiss Farkas Gábor tanulmánya nem e szempontból foglalkozik teológiai munkásságával, hanem egy általa 1656-ban irányított debreceni disputációt (*De bis mortuis*; A kétszer halottakról) elemez, amelynek a korabeli magyarországi szerzőségű teológiai traktátusok közül kiemelkedően nagy hatása volt a nyugat-európai, főképpen németalföldi akadémiai világra, talán éppen azért, mert egy ritkán tárgyalt kérdésről, a lélek halál utáni lehetőségeiről szólt.

Az európai *peregrinatio academica* magyarországi diákjai történetének új megközelítéseken alapuló vizsgálata azért is szükséges, mert mások mellett éppen Szögi László bizonyította, hogy az evangélikusok és reformátusok külföldi egyetemjárásán túl a katolikusoké is számottevő volt a 16–17. században: jelentősebb annál, mint ahogyan azt a korábbi kutatás feltételezte.⁹ Az említett felekezetekhez kötődő *peregrinatio academica* vizsgálata mellett szintén kiemelt figyelmet érdemelnek az

⁸ A konferencián néhány további, átfogó jellegű előadás is elhangzott protestáns témában, ezek másutt jelennek meg. Verók Attila: *A hallei peregrináció hatása az erdélyi felekezet- és tudománytörténetre a századok példáján*; Hegyi Ádám: *A református peregrináció emlékezete ego-dokumentumokban a kora újkorban*; Csorba Dávid: *Bursa Hungarica Debreceniensis: Peregrinációs célok és támogatók a cívisvárosban (1628–1794)*; Éliás János: *A Nagykunsági Református Egyházmegye lelkészeinek peregrinációja a 17. században*.

⁹ Vö. Szögi, *Peregrinatio Academica*, 126–131. – A világi papság, a szerzetesek, illetve a nem papi személyek külföldi tanulmányainak kora újkori történetéről konferenciánkon Fazekas István előadása adott összefoglalást: *Magyarországi katolikus diákok külföldön: A kora újkori magyarországi katolikus peregrináció irányai és intézményei*.

unitáriusok külföldi egyetemjárásának utóbbi évtizedekben fellendült vizsgálatait. Jelen kötetünkben Lovas Borbála átfogó képet ad a 16. századi peregrináció történetéről, míg Szigeti Molnár Dávid néhány fontos 17. század közepi részkérdésre mutat rá újonnan megtalált unitárius reverzálisok alapján. Simon József tanulmánya azt bizonyítja, hogy a magyarországi diákok között volt olyan, aki a 16. század utolsó évtizedében itthonról közvetített német evangélikus, illetve református egyetemi központokba – kontroverzteológiai cáfolatra bocsátva – olyan unitárius kéziratot, amelyet a nemzetközileg is jelentős filozófus, valláskritikus szerző, Christian Francken fogalmazott meg az erdélyi tartózkodása idején. Hajdu Ildikó pedig arról ír, hogy a külföldi nyomtatványokhoz a 17. század második felében úgy is hozzá lehetett jutni, sőt alaposan felhasználni azokat Erdélyben, ha valaki unitárius lelkészként maga nem peregrinált, viszont olyantól kölcsönzött könyveket, aki járt külföldi egyetemeken.

Ahogy a lábjegyzetekben utaltunk rá, 2024-es konferenciánk hat előadásának szövege nem itt lát napvilágot. Viszont azt is megjegyezzük, hogy kötetünkben három olyan írást közlünk, amelyek nem hangzottak el előadásként: Fekete Csaba dolgozatán és Imre Mihály *Psalterium*-elemzésén túl Restás Attila alapos recenzióját Posta Anna neolatin bibliai költészetről szóló monográfiájáról. Mindemellett a tanulmánygyűjteményhez Névmutatót is készítettünk, amely folyóiratunk honlapján, a lapszám online változatának az oldalán érhető el.¹⁰

Úgy véljük, hogy a *Studia Litteraria* legújabb tematikus számának minden írása – külön-külön és így, összegyűjtve – nemcsak jelentős mértékben járul hozzá az eddigi szakmai eredményekhez, hanem ki is jelöli a további kutatások irányait.

FAZAKAS GERGELY TAMÁS és SZÁRAZ ORSOLYA

¹⁰ <https://ojs.lib.unideb.hu/studia/issue/view/1132>